

Člověk cítí stále jenom hlad

Hladomor na Ukrajině v letech 1932–1933

V první polovině 20. století došlo na území Ukrajiny celkem ke třem hladomorům: v letech 1921–1923, 1932–1933 a 1946–1947. Největší a nejhrůznější byl ten z počátku třicátých let.

**Aleš
ZIEGLER**

V roce 1929 začala na Západě ekonomická krize, provázená prudkým poklesem cen obilí. Tržby za jeho vývoz do té doby sloužily Sovětskému svazu jako spolehlivý zdroj valut, za něž nakupoval vybavení pro průmyslové podniky. Snížení cen proto vedlo ke snaze za každou cenu zvýšit objem vývozu. Urychlení kolektivizace mělo přinést lepší kontrolu nad zemědělskou produkcí a současně rychle zvýšit výnosy.

Na Ukrajině ji chtěl Stalin završit již koncem roku 1931 nebo počátkem

roku následujícího, což znamenalo během několika málo měsíců zcela přeměnit podobu dosavadního zemědělství. Od počátku roku 1930 přicházeli na ukrajinský venkov zvláštní pověřenci s úkolem zakládat kolchozy. Většina z nich však neměla žádnou zkušenost se zemědělským hospodářstvím.

Zrychlení tempa kolektivizace znamenalo faktické vyhlášení války rolníkům. I když se formálně předpokládalo dobrovolný vstup do kolchozů, rozhodnutí o tom, kolik je jich třeba vytvořit v té či oné oblasti a kolik do nich má vstoupit osob, vycházelo z předem stanovených plánů. Na členských schůzích jednotlivých vesnic byli místní obyvatelé nuceni odevzdávat své hlasy pod pohrůžkou represí. Pro přijetí rozhodnutí o provedení kolektivizace v konkrétní vesnici přitom stačilo jen malé množství těchto hlasů.

Jedním z vyhlášených cílů kolektivizace se stala likvidace „kulaků“. Problém však nastal při definici kulaka. Pod tento termín totiž spadali nejen bohatí sedláci, ale i prostí rolníci, jimž k obdělávání polí sloužila „modernější technika“. V praxi byl dokonce za kulaka považován každý, kdo nechtěl vstoupit do kolchozu. Takto označení obyvatelé byli většinou deportováni do nehostinných končin Sovětského svazu, zejména na Sibiř.

Mnoha postiženým se přesto podařilo utéci z vesnic do měst a najít si tam práci v průmyslovém odvětví, což mělo v prosinci 1932 za následek zavedení zvláštního pasového systému, jenž fakticky bránil pohybu obyvatel. Úřady totiž odmítaly rolníkům potřebné dokumenty vydat. Zavedení pasů a provádění důkladných kontrol na hranicích sovětských republik i oblastí mělo bolševikům dle jejich přesvědčení pomoci při očistění měst od kulaků, zločinců a jiných režimu nepřátelských živlů.

Sovětská vláda však neměla problémy pouze s ukrajinským etnikem. Stejně jako v USSR i v oblasti

severního Kavkazu, kde byly tradice individuálních hospodářství velmi silné, kolektivizace narazila na výjimečně tuhý odpor. V mnoha případech došlo k otevřeným vzpourám, z nichž mnohá přerostla v ozbrojená povstání, která zasáhla celý region. K pacifikaci vlny nepokojů byla proto často povolána přímo Rudá armáda. Odpor venkova přinutil Stalina na určitou dobu přibrzdit tempo. Druhého března 1930 se v novinách *Pravda* objevil článek *Žávat z úspěchu*, ve kterém Stalin vystoupil s odsouzením některých „nedopatření“, k nimž došlo během kolektivizace. Vinil z nich místní úřady. Rolníci mohli začít na čas „dobrovolně“ opouštět kolchozy. Odchod z kolchozů se stal masovým jevem, přičemž nejvyšší počet vystoupivších rolníků pocházel právě z Ukrajiny a severního Kavkazu.

OD KOLEKTIVIZACE K VELKÉMU Hladomoru

Už v září roku 1930 se však obnovil útok na samostatně hospodařící rolníky formou nadměrného zvýšení daní. Proti organizátorům masových odchodů z kolchozů byl navíc užit teror. Následkem těchto a mnoha dalších nevybíravých opatření podléhalo kolektivizaci do konce roku 1932 opět téměř 70% venkovských hospodářství na Ukrajině, které zaujímaly 80% celkové osevní plochy. Rychlý vznik kolchozů vnesl chaos do zemědělské produkce. Rolníci nechtěli dobrovolně odevzdat dobytek do státních farem a raději ho sami poráželi. Brzy tak nastal problém s tažnou silou, neboť traktory byly poruchové. Práce z donucení měla za následek nízkou produktivitu. Zbyrokratizované vedení kolchozů postrádalo zkušenosti s efektivním řízením zemědělského hospodářství. A k tomu se přidalo sucho, jež počátkem třicátých let postihlo stepní oblasti.

Když kolchozy nedokázaly plnit předepsané dodávky obilí státu, poslal Stalin do vesnic vojsko a policii. Při rekvizicích zabíraly nejen úrodu,

Památník obětem hladomoru na Ukrajině v letech 1932–1933, který se nachází v Kyjevě

ale i zásoby osiva, což mělo za následek katastrofu. Již v lednu 1932 začal v jednotlivých oblastech panovat hlad. Ukrajina se kvůli dodávkám totálně vyčerpala, ale komunistická strana ani tehdy ze svých nároků neslevila. Ukrajinští čelní komunisté se obraceli bezprostředně na Stalina s prosbou o povolení alespoň základních přidělů potravin pro hladovějící. Tyto pokusy však nedosáhly žádného uspokojivého výsledku, pouze prohloubily nedůvěru Moskvy k místnímu vedení.

Kremel si nechtěl přiznat, že přijal nereálné plány. Za hlavního viníka nevykonání dodávek bylo považováno venkovské obyvatelstvo, které údajně skrývalo obilí, kradlo ho z kolchozů, ničilo technické vybavení a podobně. Dne 7. srpna 1932 bylo proto schváleno nařízení *O ochraně majetku státních závodů, kolchozů i družstev a posílení společného socialistického vlastnictví*, podle něhož se krádež kolchoznického majetku trestala zastřelením, za polehčujících okolností uvězněním minimálně na deset let.

Na podzim 1932 přijela do Charkova (tehdejšího hlavního města USSR) speciální výběřčí komise v čele s Vjačeslavem Molotovem a Lazarem Kaganovičem. Mnohé vesnice, ale i celé oblasti byly zaneseny do tzv. černých listin, což znamenalo zákaz volného pohybu a zastavení dodávek potravin. Pokud nemělo obyvatelstvo v takto postižených lokalitách dostatečné zásoby, umíralo hladem. Vojsku a policii dokonce v „práci“ pomáhaly úderné brigády zformované z místních aktivistů. Prohledávaly domy, stodoly a dvory, zabavovaly nejen množství potřebné pro vykonání plánu, ale jakékoliv zásoby jídla. Největších měřítek dosáhl hlad po skončení jejich řádění, tedy na počátku roku 1933. Tehdy hromadně vymíraly celé vesnice.

Vesničané se pokoušeli zachránit útekem do měst, ale smrt je dohnala i tam. Městské obyvatelstvo totiž samo trpělo nedostatkem jídla. Všudypřítomná propaganda slibovala smrt každému, kdo by projevil solidaritu k třídnímu nepříteli. Svědkové tehdejších událostí popisují, že k hladomorem nejpostiženějším oblastem patřila zejména Ukrajina a severní Kavkaz. Uprchlíkům z těchto oblastí vojsko a policie nedovolily přecházet

do Ruska, kde byla situace o poznání lepší. Kdo byl chycen při přechodu hranic, byl nemilosrdně zastřelen.

Sovětské vedení dlouhou dobu neúčinko nic pro to, aby ulehčilo situaci milionům strádajících. Hromady obilí a brambor hnily ve skladech na železničních stanicích, ozbrojení strážci ale nikoho k zásobám nepustili. Až v dubnu 1933 přišlo nařízení o vydání jistého množství strategických zásob potravin zbědovaným rolníkům. Stranickému vedení však očividně nešlo o humánní cíle. Na vesnicích totiž nebyl nikdo, kdo by zasel. Začátkem května 1933 se tedy představitelé kolchozů snažili zapojit do práce každého, kdo jaro přežil. Aby kompenzovali nedostatek pracovní síly v takřka vyvlastněných vesnicích, posílali na setbu studenty, vojenské oddíly i obyvatele měst z méně postižených oblastí. Na uvolněnou půdu Ukrajiny a severního Kavkazu přicházeli lidé z Ruska, kterým úřady dávaly speciální potravinové přiděly a dovolily jim nastěhovat se do opuštěných příbytků.

První odhady počtu zemřelých v důsledku hladu se v zahraničním tisku objevily v létě 1933. Tehdy noviny *New York Herald Tribune* zveřejnily materiály Ralfa Barnese, který odhadoval počet obětí hladomoru na milion. V důsledku nepříznivých zpráv,

jež pronikly za hranice Sovětského svazu, byl západním žurnalistům přístup do regionů zasažených hladem zakázán. Moskevský korespondent *Manchester Guardian* William Chamberlain, který postižené oblasti již dříve navštívil, vydal knihu *Russia's Iron Age*, v níž popsal utrpení ukrajinského venkova a počet obětí hladomoru odhadoval na tři až čtyři miliony. K podobným závěrům došli později také demografové a historici po prostudování archivních dokumentů. Přesný počet obětí však pro nespolehlivost a neúplnost úřední evidence již nikdo nezjistí – různé odhady přitom uvádějí dosti odlišný počet mrtvých na Ukrajině v důsledku hladovění, který se pohybuje v rozmezí tří až deseti milionů lidí. I sčítání lidu z konce třicátých let se podřizovalo politickému zadání skrýt následky hladomoru a vykazovat všestranný rozvoj země spojený se stálým přírůstkem obyvatelstva.

VY JSTE NEVIDĚL HRŮZY

Zprávy o hladomoru pronikaly na Západ již v roce 1932. Ve všech zemích, včetně Československa, vstoupily do kontextu již probíhajících diskusí mezi kritiky a obhájci o Sovětském svazu. O jejich rozšíření se zasloužili především zahraniční žurnalisté a uprchlíci, kteří v tisku líčili

Nahoře: Články o hladomoru na Ukrajině se ve třicátých letech hojně objevovaly i v českém tisku. Zde v novinách *Moravský přítel lidu* z 22. června 1933. Dole: Mrtvoly na ulicích ukrajinských měst i vesnic se v letech 1932–1933 staly každodenní realitou. V roce 1991 natočil ukrajinský režisér Oles Jančuk film *Holodomor – 33*, který pojednával o hladomoru na Ukrajině ve třicátých letech 20. století. Film byl natočen na motivy románu *Žlutý kníže* ukrajinského spisovatele Vasilu Barky.

Aleš ZIEGLER (nar. 1982), absolvent historie a ukrajinistiky na FF MU a student politikologie na FSS MU. V současné době působí jako středoškolský učitel na Gymnáziu Jana Blahoslava v Ivančicích.

Anekdota v komunistické *Dělnické rovnosti* o lidovědnosti a návštěvě významného francouzského politika tehdejší doby Édouarda Herriota v SSSR, jenž zprávy o hladomoru systematicky popíral. Tento kreslený vtip byl namířen především proti církvi a socialistickým novinářům, kteří poukazovali na případy kanibalismu v hladem postižených oblastech SSSR, což je patrné z komentáře pod obrázkem. Komunisté se tímto způsobem snažili celý problém zlehčovat.

RESUMÉ

The article addresses the famine in the Ukraine in the years 1932–1933, describing the course of the disaster and the role the Bolshevik government played in the food shortages. One important aspect is the response to the famine abroad, particularly in the Czechoslovak press.

své zážitky a dojmy. Sovětská vláda se zprávy snažila všemožně vyvracet a popírat a nacházela v tom účinnou pomoc u západních komunistů a levice. Ve Spojených státech se stal nejznámějším mystifikátorem, jenž zcela popíral zprávy o katastrofě na Ukrajině a severním Kavkazu, moskevský dopisovatel listu *The New York Times* Walter Duranty, nositel prestižní Pulitzerovy ceny za rok 1932.

Po Hitlerově nástupu k moci působily při zlehčování nebo odmítání zpráv obavy z vývoje v Německu. V myšlenkách mnoha evropských politiků nabýval Sovětský svaz na významu jako možný partner a v nouzi i spojenc. Stalin si tento fakt dobře uvědomoval, a snažil se ho proto využít ve svůj prospěch. Fikci vytvořené bolševiky navíc podléhalo mnoho vlivných mužů evropské kultury jako byl například Lion Feuchtwanger, Henri Barbusse, Romain Rolland nebo G. B. Shaw.

Mezi prvními, kdo se snažil upozornit na hladomor, figurovaly ženské organizace ukrajinského exilu, z nichž přední místo zaujímal Národní rada ukrajinských žen se sídlem v Praze. V dubnu 1932 se obrátila s prohlášením *Hlad na Ukrajině* ke světové veřejnosti, aby upozornila na vzrůstající se hladomor. Mimo jiné se v něm uvádělo: *Na východní Ukrajině řádí hlad, skutečný hlad se všemi jeho strašnými mo-*

rálními i fyzickými projevy. (...) Toto neštěstí, jež zasáhlo celou zemi s miliony lidmi, nebylo způsobeno objektivními příčinami, jako jsou neúroda nebo klimatické podmínky; ne, on byl vyvolán uměle politickým režimem, v němž musí žít ukrajinský národ. Protestní akce ukrajinských ženských organizací proti hladomoru na Ukrajině podpořila z českých politiků mimo jiné senátorka Františka Plamínková.

Na přelomu srpna a září 1933 navštívil Sovětský svaz Édouard Herriot, přední francouzský politik a několikanásobný ministerský předseda. Na Ukrajině se zdržel pět dní, z nichž polovina připadla na oficiální audienci a druhá polovina na důkladně organizované a připravené exkurze. Po návratu do vlasti nešetřil Herriot superlativy na adresu Stalinova režimu, přičemž kategoricky odmítal zprávy tisku, referujícího o hladu v Sovětském svazu. Závěry známé a vážené osobnosti měly značný vliv na veřejné mínění obyvatel v západní Evropě.

Výroky francouzské politické autority přiměly k veřejné polemice Olherda Ippolita Bočkovského, ukrajinského sociologa a novináře, který se už před první světovou válkou usídlil v Praze. Jako stálý spolupracovník mnoha českých novin a časopisů komentoval události na východě Evropy a přednášel na ukrajinské exilové

vysoké škole v Poděbradech. V otevřeném dopisu Édouardu Herriotovi napsal: *Vaše cesta do Moskvy tentokrát vedla Ukrajinou. Vy jste projel napříč touto zemí, osudem tragicky postiženou, ale Vy jste ji neviděl. Jinak nedovedu si vysvětlit nadšení, s jakým mluvili jste v Kyjevě a Charkově o vymoženostech bolševického režimu. (...) Ovšem, Vy jste neviděl hrůzy současného stavu věci na Ukrajině, jako nevidělo před Vámi nehladových utrpení v SSSR mnoho vynikajících cizinců, kteří navštívili tento bolševický Mrtvý dům. Takový už je zoláštní osud těchto oči-vidců: nevidí bezútešné zoufalství sovětské skutečnosti, a zároveň jsou nadšeni planetárními přehludy rudé Moskvy.*

I přes zvýšenou aktivitu ukrajinské emigrace v roce 1933 se jí v souvislosti s protesty proti bolševické politice na Ukrajině nedostávalo účinné odezvy. Pouze některé významné osobnosti (např. vídeňský kardinál a arcibiskup T. Innitzer nebo generální tajemník Kongresu evropských národnostních menšin E. Ammende) projevíly ukrajinským emigrantům solidaritu a pokoušely se pomoci. Mnoho lidí tehdy sice odsuzovalo sovětskou politiku, většina z nich dokonce považovala hladomor v Sovětském svazu za velký problém, proti vládě sovětů se ale otevřeně vystoupit odhodlal jen málokdo.

Část mladé generace ukrajinského exilu se v této bezvýhodné situaci radikalizovala. Organizace ukrajinských nacionalistů sáhla k teroristickým útokům, jimiž chtěla vyburcovat světovou veřejnost. Nejznámějším případem byl pokus zavraždit sovětského konzula ve Lvově na konci října 1933. Atentát měl provést mladý student Mykola Lemyk, kterému se však podařilo zabít pouze jednoho úředníka, aniž by konzul přímo ohrozil. V následném krátkém procesu se otevřeně přiznal ke svému záměru. Násilí, kterého se však ukrajinskí nacionalisté dopouštěli, nejenže nepřineslo očekávanou odezvu, ale bylo všeobecně odsuzováno a celému protestnímu hnutí výrazně uškodilo. Podrobné referáty v českém tisku jsou toho dokladem.

Kromě protestů vyzývala ukrajinská emigrace i některé respektované osobnosti a instituce tehdejší doby (zejména Společnost národů) k vytváření pomocných výborů, které by hladovějící obyvatele postižených oblastí podporovaly. Pomocně

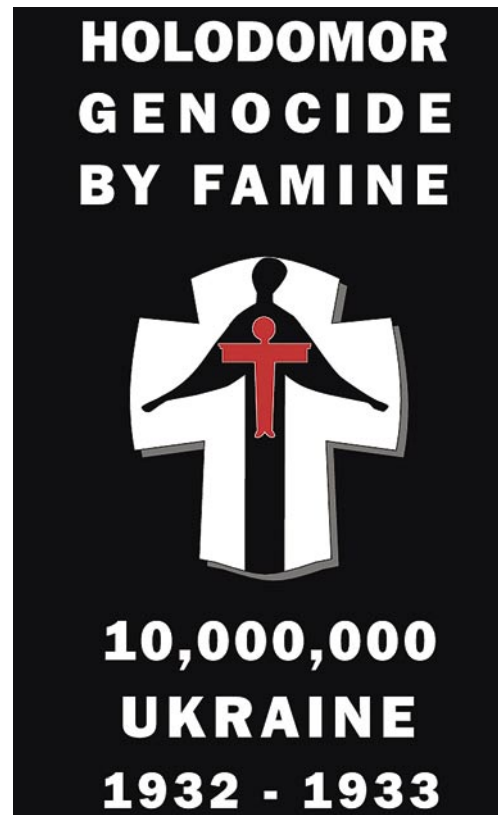
výbory vznikaly především v kritickém roce 1933 ve všech evropských státech, v nichž měla ukrajinská emigrace zastoupení, tedy včetně Československa. Sovětská vláda však humanitární pomoc odmítala s odůvodněním, že není potřeba a obyvatelé, jimž přicházely od oficiálních institucí či organizací potravinové balíky nebo peníze, úřady pronásledovaly. Přes veškeré úsilí byly tyto iniciativy v podstatě neúspěšné.

REFLEXE HLADOMORU V ČSR

Články o hladomoru na Ukrajině i v dalších oblastech SSSR přinášely v českých zemích deníky všech politických směrů, nejčastěji v podobě referátů o zpravodajství světového tisku. Původní zdroj informací představovaly dopisy krajanů příbuzným v Československu. Líčili v nich otřesné poměry na Ukrajině i v jiných oblastech SSSR, přičemž žádali o jakoukoli pomoc.

S odstupem času zaráží četnost těchto zpráv. Brněnská *Svoboda* na počátku června 1933 například zveřejnila dva dopisy, které poslala nejmenovaná žena své matce na severní Moravu. V prvním se uvádělo: *My jsme ještě živi, jenom jsme hodně slabí, protože není co jísti a budeme asi musiti z hladu umřít. (...) Chleba jsme neviděli již pět měsíců a nyní jsme nuceni již prodávati poslední šaty, abychom to nějak vydrželi, než přijde nějaká pomoc od Vás. Jiťme zdechlé koně a psy a prázdné plevy (z obilí). Nechtěla jsem Vám to psáti, protože vím, jak se trápite, ale již to není k vydržení, jaký je zde hlad. Lidé umírají ve vesnicích po deseti, i po dvaceti denně. Člověk cítí stále jenom hlad, a jen chodí a hledá něco k snědce. Prosim Vás snažně, abyste řekla všem známým a dobrým lidem, aby nám něčím přispěli, jinak musíme zemřít hladem a smrt hladem je tak těžká. Druhý dopis, otištěný v rámci téhož příspěvku, pak hovoří dokonce o případech lidodjedy: ...kdybyste viděla, drahá maminko, kolik u nás umírá lidí hladem. Lidé vykopávají mrtvolky a jedí je – hrůza je to. U nás mnoho Čechů zemřelo, i Rusů. Vozili je vozama na hřbitov. Děti-sirotků bylo tolik, že si s nimi nevěděli rady. Tak je sehnali do jedné stodoly a tam je spálili.*

Podobně jako ukrajinská emigrace, i některé československé instituce a spolky se rozhodly zorganizovat pomocnou akci ve prospěch strádajících krajanů, z nichž se nejpočetnější část nacházela právě na území Ukra-

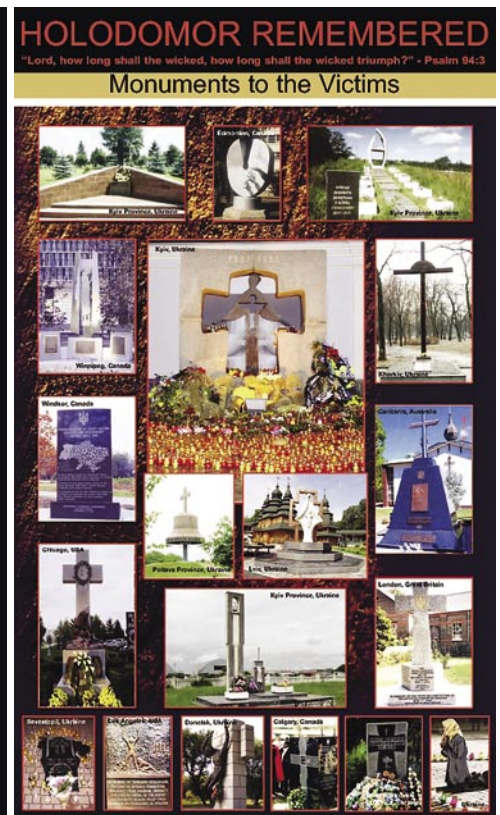
jiny. Nejvíce se po této stránce angažoval Československý ústav zahraniční (ČÚZ), který vytvořil pro daný účel speciální výbor. Zmíněnou organizaci však v jejím úsilí podpořily také další instituce a spolky (např. Ústřední sdružení Čechů a Slováků z Ruska, Kuratorium jubilejní domoviny zahraničních Čechů a Slováků v Praze, Kostnická jednota, Společnost sv. Rafaela na podporu katolických vystěhovalců nebo Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje).

I když měl český pomocný výbor dostatek financí na poskytování podpory našim trpícím krajanům, svoji činnost nedokázal efektivně rozvinout. Většina finančních prostředků, které ČÚZ obdržel od Ministerstva sociální péče a Ministerstva zahraničních věcí ČSR, proto nebyla vůbec využita. Práci výboru totiž znesnadňoval oficiální přístup sovětské vlády, která existenci hladu popírala a humanitární pomoc na svém území nepřipouštěla. Stejně jako v případě ukrajinské emigrace byla tedy i česká pomocná akce více méně neúspěšná.

Na hrůzná svědectví přicházející od krajanů reagovali také čeští komunisté, kteří se je snažili buď zlehčo-

vat, nebo vyvracet. Komunistický tisk přinášel dopisy šťastných dělníků, kteří do Sovětského svazu odjeli za prací. Pochopitelně se jednalo o skalní komunisty působící ve velkých městech nejčastěji v těžkém průmyslu nebo hornictví, kde vládly jiné poměry než na venkově. Vláda totiž horníky i dělníky v továrnách nutně potřebovala, proto dostávali přednostní přiděly jídla.

Na závěr je důležité uvést, že tragické události na Ukrajině vnímala západní veřejnost a ukrajinská emigrace odlišně. Zatímco pro zahraniční pozorovatele (včetně většiny českého tisku) představoval hladomor nechtěný důsledek necitlivě provedené zemědělské reformy, i když si víceméně uvědomovali – až na příznivce komunistické strany –, že za otřesné poměry je odpovědná sovětská vláda v Moskvě, ukrajinská emigrace chápala hladomor jako nástroj, kterého bolševici cíleně použili ke zlomení a fyzické likvidaci ukrajinského národa. Obě základní dobová hodnocení mají své následovníky i mezi historiky, kteří dodnes vedou stále neukončenou debatu o výklad těchto tragických událostí. ■

Odhady počtu obětí hladomoru na Ukrajině se od sebe diametrálně odlišují. Pohybují se v rozmezí 3–10 milionů mrtvých. Nejrealističtější je zřejmě údaj 3–5 milionů obětí, k němuž se také přiklání řada odborníků (např. Kulčyckij, Maksudov, Conquest).

LITERATURA A PRAMENY

O. I. Bočkovskij, *Hlad na Ukrajině*, Praha 1933; O. Bojko – V. Gonč, *Nejnovější dějiny Ukrajiny*, Brno 1997; R. Conquest, *The Harvest of Sorrow. Soviet Collectivization and the Terror-Famine*, London 1988; S. Courtois, *Černá kniha komunismu: zločiny, teror, represe I*, Praha – Litomyšl 1999; Výňatky z dopisu z Ruska: „Kdybyste, maminko, věděla, kolik lidí denně umírá hladem...“ in: *Svoboda*, 2. 6. 1933, s. 2; Národní archiv, fond UM, k. 8, Národní rada ukrajinských žen – výzva „Holod na Ukrajině“ z roku 1932.